

В.В.Лях

*доктор філософських наук,
професор, завідувач відділу історії
зарубіжної філософії Інституту філософії
імені Г.С.Сковороди НАН України*

ЗМІНА ПАТЕРНІВ ЦІННОСТЕЙ В КОНТЕКСТІ ПЕРЕХОДУ ВІД МОДЕРНУ ДО ПОСТМОДЕРНУ

В сучасних соціально-філософських дослідженнях багато уваги приділяється проблемам суспільно-економічного розвитку та можливостям трансформації суспільств в бажаному напрямі. Зокрема досить значна частина публікацій присвячено проблемі модернізації, як процесу, що позначає перехід від традиційного аграрного суспільства до індустріального, світського, секулярного, демократичного суспільства. Як зазначав відомий дослідник постматеріальних цінностей Р.Інглхарт, «модернізація – це передовсім процес, в ході якого збільшуються економічні і політичні можливості даного суспільства: економічні – завдяки індустріалізації, політичні – завдяки бюрократизації. ...Ядром процесу модернізації є індустріалізація; економічне зростання стає домінуючою соціетальною метою, а домінуючу мету на індивідуальному рівні починає визначати мотивація, орієнтована на досягнення» [2, 8-9]. Отже, модернізовані суспільства відрізняються як своїми інститутами, так і системою цінностей. Зміни зачіпають сферу культури, політики, економіки, систему управління, державного устрою тощо.

Дослідники розрізняють первинну модернізацію і вторинну. Первинна (або органічна) модернізація мала місце в тих країнах, де відбувалася перша промислова революція, і яка була пов'язана зі становленням капіталізму і буржуазних відносин, відходом від традиційних цінностей, розвитком демократії, просвітництвом тощо. Це країни, в яких були вже наявні певні передумови для трансформацій, була створена потуга для економічного розвитку і зростання. Вторинна модернізація мала місце в тих країнах, для яких розвиток і перевага інших держав постали як виклик. Тому таку

трансформацію країн позначають як «модернізація навздогін». З нею пов'язана необхідність запозичувати чужий досвід, запроваджувати певні громадянські і політичні інститути, робити реформи, запрошувати іноземних спеціалістів тощо.

Тобто на сьогоднішній день концепт модернізації виступає певним дороговказом, який визначає напрям розвитку для країн, що хочуть наздогнати передові країни світу. Відповідно постає проблема визначення тих чинників, що сприятимуть такому розвитку. Серед них вирізняють економічні, політичні, соціокультурні чинники, які дозволяють ставити питання про ту головну ланку перетворень, яка дозволить здійснити успішну модернізацію.

Свого часу була досить популярна матеріалістична концепція К.Маркса, який доводив, що саме розвиток продуктивних сил і зокрема технології визначає розвиток і прогрес будь-якого суспільства. Тобто він обстоював позицію економічного детермінізму з наголосом на тому, що технологічний розвиток є визначальним щодо переходу до нового соціального устрою. Відомий його вислів, що ручний млин дає нам суспільство з сюзереном на чолі, а парова машина – суспільство з промисловим капіталістом [3,130], слід тлумачити таким чином, що нерозвинені продуктивні сили спонукають до утворення природної держави з відповідним ієрархічним устроєм, а промислове виробництво вимагає колективних, демократичних форм управління державою.

Отже, Маркс передусім звертав увагу на матеріальні, економічні чинники, зокрема на спосіб виробництва (матеріальний базис), як те, що зумовлює становлення капіталістичного ладу. Система цінностей даного суспільства – це надбудова, яка поступово змінюється слідом за базисом. А отже, головне, чому слід приділити увагу при побудові нового типу суспільства – це технічне переоснащення, розвиток технологій. Цей матеріальний елемент продуктивних сил потягне за собою і виробничі відносини. Маркс намагався це довести на прикладі переходу від феодалізму до капіталізму, від аграрної економіки до індустріальної. Зрештою, на його думку, технологічний розвиток і поява нового соціального класу з необхідністю ставлять питання про зміну соціального устрою.

Концепція Маркса давала досить привабливе пояснення щодо того, яким чином можна здійснити перехід від однієї суспільно-економічної формації до іншої. До того ж, він припустив можливість прогнозування щодо того, в якому напрямку відбувається розвиток

людства. Привабливість цієї позиції полягає також у тому, що можна визначити ключові елементи, визначальні чинники, від яких залежить здатність суспільства трансформуватися в потрібному напрямі, і, отже, зосередити свої зусилля саме на розбудову цих чинників з тим, щоб найшвидше досягти своєї мети.

Утім, на початку ХХ ст. М.Вебер протиставив цій позиції Маркса іншу точку зору, згідно з якою для переходу до нового типу суспільства потрібно, щоб існували чинники морально-ціннісного плану, які саме і визначають можливості та передумови для такого переходу. Зокрема, для нього наріжним було питання, наскільки важливою для здійснення переходу від одного типу соціального ладу до іншого є система норм і цінностей і який саме характер змін в системі цінностей може дати потрібні економічні, політичні і соціальні наслідки. Вебер звернув увагу на те, що країни Північної Європи, де в той час домінувала протестантська етика, були більш успішними у розвитку капіталістичних відносин, ніж країни з католицьким населенням. Отже, на його думку, не досить мати матеріально-технічну базу для капіталістичного способу розвитку, потрібно, щоб у населення був наявним своєрідний «дух капіталізму», тобто набір чеснот для даного типу соціальних відносин.

На сьогодні дана дилема постає вже не в такій альтернативній формі, оскільки стало зрозуміло, що процес розвитку суспільства залежить від багатьох чинників. Однак тема залишається актуальною, і дослідження в цьому напрямі тривають, оскільки досвід свідчить, що відсутність одного чи декількох чинників може негативним чином вплинути на хід суспільного розвитку. Як зазначав з цього приводу Р.Інглхарт, «економічний детермінізм, культурний детермінізм, політичний детермінізм – усі вони являють собою ніщо інше, як спрощений підхід до даної проблеми: причини і наслідки визначені тут занадто жорстко» [1, 261]. Інший сучасний дослідник Д.Норт (Нобелівський лауреат з економіки 1993 р.) вказував на важливість переконань, культури, інтенціональностей, які теж можуть здійснювати відповідний вплив на розвиток.

Відомий автор і дослідник постматеріальних цінностей Рональд Інглхарт, який протягом тривалого часу досліджував тему цінностей та їхній вплив на економічний розвиток суспільства, акцентував увагу на процесі змін цінностей і специфіці тієї модернізації, яка дозволила деяким суспільствам рухатися від стану бідності до стану процвітання і розвитку. Хоча ядром модернізації звичайно

виступає індустріалізація, однак неабияку роль відіграє і зміна мотивації суб'єктів діяльності. Зрештою, стало зрозуміло, що перехід від доіндустріального суспільства до індустріального характеризувався «раціоналізацією усіх сфер суспільства» (за Вебером), приводячи до зрушення від традиційних, зазвичай релігійних, цінностей до раціонально-правових цінностей в економічному, політичному і соціальному житті. В цілому його дослідження засвідчили певну залежність успішності/неуспішності країн світу від домінування певного типу цінностей. Інглхарт вирізняє дві групи цінностей, які розташовуються за двома осями: на одній осі відбувається перехід від традиційних (переважно – релігійних) цінностей до цінностей секулярних і раціонально-правових. На іншій було зафіксовано перехід від цінностей виживання до цінностей самореалізації.

Перший зсув цінностей відбувся ще в період ранньої модернізації, коли в процесі переходу від аграрного суспільства до індустріального домінуючою стає орієнтація на успіх і особисті досягнення. Відповідно втрачає значення прив'язаність до традиційної спільноти, підтримка родинних стосунків, занепадають традиційні і релігійні цінності. Привабливість модернізації полягає саме в тому, що дозволяє суспільству рухатися від стану бідності до стану багатства і загального добробуту. Відповідні дослідження показують, що в тих країнах, де домінують традиційні релігійні цінності і цінності виживання, переважає бідність і занепад. І навпаки, в тих країнах, де домінують секулярно-раціональні цінності і цінності самореалізації, маємо економічний розвиток і відносно високий рівень життя.

Однак, як зазначає Інглхарт, на сьогодні стало зрозуміло, що модернізація не останнє слово в розвитку суспільств. Більше того, вона вичерпала свої можливості. Система чеснот протестантської етики не відповідає сучасним реаліям. Ієрархічна бюрократична система поступово втрачає свою ефективність. Свого часу, так само як розподіл праці дозволив підвищити продуктивність праці і створив можливості для масового виробництва товарів, так і бюрократична система дозволила регулювати систему відносин мільйонів людей. Платою за це було тотальне відчуження, відсутність свободи самовираження і нівелювання особистості.

Однак в суспільстві високих технологій з суперспеціалізованою робочою силою старі (бюрократичні) методи керування не справляються. Той факт, що ключовими фігурами постіндустріального

суспільства є працівники, чия трудова діяльність пов'язана з інформацією, свідчить про зміну ставлення до праці. Новий вид праці вимагає інших здібностей, ніж попередня. Вона є більш індивідуалістичною, більш творчою, вимагає постійної гнучкості. Якщо від попереднього працівника вимагалось сліпе підкорення наказам, то від нового очікують креативності, нестандартних рішень, свободи дії. У цілому, оскільки така трудова діяльність має більш індивідуальний характер, то проблема саморозвитку постає як нагальне завдання. Отже, нова економіка, що відзначається зростаючою диверсифікацією і застосуванням інформаційних технологій, потребує таких розвинутих людських якостей: здатності продукувати нові ідеї, швидко пристосовуватися до зміни обставин, мати розвинену уяву, інтуїцію, бути комунікабельним тощо. Тобто, в добу постмодерну люди не лише більш схильні до свободи самовираження, а це самовираження постає як суспільно-економічна вимога.

Більше того, як зазначав з цього приводу Р.Інглхарт, «постмодернізація передбачає відмову від акценту на економічну ефективність, бюрократичні системи влади і науковий раціоналізм, які були характерними для модернізації, і свідчить про перехід до гуманнішого суспільства, де самостійності, різноманітності і самовиразу особистості надається більший простір» [1, 269]. Як наслідок, в розвинутих країнах світу маємо занепад ієрархічних інститутів і жорстких соціальних норм.

Цей перехід від модернізації до постмодернізації, від матеріальних цінностей до постматеріальних зумовлений як інформаційно-комунікативною революцією, що спонукає до творчості і інновацій, так і зміною мотивацій і пріоритетів в поведінці людей, які живуть в суспільстві з високим рівнем матеріального забезпечення. Термін «постмодернізм» може мати різне змістовне наповнення і може визначати як чітке розмежування між двома етапами розвитку, так і щось дифузне, компілятивне (Зокрема, В.Вельш проводить розрізнення між «дифузним» постмодернізмом і чітко визначеним [8, 12]). Гасло доби Постмодерну «підходить все» може сприйматися як заклик до всеїдності, а не як певний поворот до іншого набору цінностей і способу самовизначення. З. Бауман визначав специфіку постмодерну як перехід від моделі адміністрування (коли загальні правила і принципи домінують над унікальністю ситуації і індивідуальною специфікою людської поведінки) до ситуації, в якій немає чітко визначених орієнтирів. Якщо попередню добу можна

було визначити як проєкт, як те, що можна спланувати, визначити мету, мобілізувати людей (хай навіть через їхню певну деформацію), то в добу постсучасності плани щодо майбутнього привабливого стану втратили свою легітимність. Така реальність пропонує швидше пучок можливостей (Бауман), ніж чітко визначене майбутнє.

Р.Інглхарт розглядає цю зміну ціннісних орієнтацій як перехід від суспільства «дефіциту» до суспільства «загального добробуту». Для попереднього суспільства характерні цінності виживання, здатність йти на певні жертви заради економічного успіху. Схильність до самообмеження постає як чеснота такого суспільства. І навпаки, в «суспільстві загального добробуту» серед чеснот на перше місце виходить свобода самореалізації. Ця тенденція підтримується і з іншого боку, а саме: високотехнологізоване інформаційне суспільство вимагає творчості, постійних інновацій, ставлення до праці як до гри, де креативність і саморозвиток є необхідними складовими працівника.

Так само М.Кастельс, видатний дослідник інформаційного суспільства, у своїй відомій трилогії щодо інформаційної доби [6], погоджуючись з тим, що технологія не визначає розвиток суспільства, водночас зазначає, що і суспільство не може однозначно визначити напрям технологічних змін, оскільки в процес наукових відкриттів, технологічних інновацій та їх соціальних застосувань втручаються різні чинники, такі як індивідуальна винахідливість, здатність до підприємництва тощо. Тобто маємо складне переплетіння різних чинників, а їх результат може бути непередбачуваним.

Утім Кастельс розпочинає своє дослідження з аналізу інформаційно-комунікативної технології, як такої, що докорінним чином змінила сучасний світ. Він вказує, що незважаючи на те, що на сьогодні технологічний детермінізм втратив свою істинність і безальтернативність, інформаційна революція здійснює в наш час такий самий вплив, як це колись зробила індустріальна революція. Хоча на суспільно-економічний розвиток впливають різні чинники як технологічної, так і соціокультурної сфери, все ж інформаційно-комунікативна революція радикально трансформує усі сфери життєдіяльності людей. На його думку, є певна закономірність в тому, що початок і розвиток Інтернету відбувався саме в Каліфорнії, і створювали його саме молоді люди, для яких дух свободи мав велике значення ще з часів студентського протесту 70-х років.

Однак Кастельс [6] вказує на ще один чинник, який може як прискорювати, так і гальмувати суспільно-економічний розвиток,

це вплив влади. Зокрема, він наводить приклад Китаю, який десь близько 1400 р. набагато випереджав європейські країни у своєму технологічному розвитку. Це випередження сягало від ста до тисячі років. Однак згодом Китай різко загальмував у своєму розвитку і з часом змушений був докладати багато надзусиль, щоб протистояти технологічно розвиненому Заходу і, зрештою, наздогнати його в цьому компоненті. Як показують дослідження, причиною цього гальмування була спроба влади забезпечити існуючу бюрократичну систему від змін, які могли б виникнути під впливом технологічних інновацій.

В цьому контексті слід згадати концепцію Д.Норта, яка була викладена ним (у співавторстві) в праці «Насилля і соціальні порядки» (2009). Як було сказано у Вступі, «Головна задача цієї книги – пояснити логіку, що лежить в основі двох основних моделей соціальної організації, які ми називаємо соціальними порядками, а також те, як суспільства здійснюють перехід від одного соціального порядку до іншого» [4,39]. Соціальні порядки визначають те, як суспільства обмежують і контролюють насилля. Перша модель соціальної організації визначається як «порядок обмеженого доступу», а друга – як «порядок вільного доступу». Відповідно маємо різні державні утворення: «природна держава», яка складається природним чином, згідно з логікою стримування насилля за допомогою обмеженого доступу, і «штучна», яка передбачає іншу логіку контролю насилля – за допомогою вільного доступу до економічних і політичних ресурсів. В суспільствах другого типу для стримування насилля створюються військові і поліцейські організації, які підпорядковуються політичній системі. Але оскільки існує небезпека використання насилля в своїх власних інтересах, то відповідно сама політична система має бути обмежена набором інститутів і противаг, що унеможливають нелегітимне застосування насилля. Контроль над політичною системою є доступним для будь-якої групи і забезпечується тим, що будь-хто має право на формування організацій. Тому для таких держав важлива наявність сильного громадянського суспільства. Країни, в яких домінує другий тип держави (з відкритим доступом до ресурсів), є на сьогодні успішними, інші держави намагаються їх наздогнати.

На думку авторів, в писемній історії людства домінуючою моделлю соціальної організації постає «порядок обмеженого доступу» або, як синонім, «природна держава». Однією з ознак такої

держави є те, що соціальні взаємовідносини базуються на особистих стосунках. Вона розв'язує проблему насилля шляхом створення правлячої коаліції, в якій домінуюче становище займає привілейована еліта, що спрямовує свої зусилля на обмеження доступу до економічних і політичних ресурсів. Типовий приклад такого соціального порядку – це феодална держава, але не обов'язково. Уся ця система працює за рахунок ренти. Одним з найцінніших джерел ренти є привілей створювати організації, які користуватимуться підтримкою держави. Як зазначають Д.Норт, Д.Уолліс, Б.Вайнгаст, «здатність еліт організовувати кооперативну поведінку під егідою держави збільшує віддачу для еліт від виробничих ресурсів суспільства – землі, праці, капіталу і організацій» [4, 66].

Утім, як наголошують автори книги, «систематичне створення ренти за допомогою обмеженого доступу в природній державі – це не просто засіб набити кишені членів правлячої коаліції; це також важливий засіб контролю насилля. Створення ренти, обмеження конкуренції і доступу до організацій визначають природу держави, її інститутів і функціонування суспільства» [4, 36-37].

Відтак природна держава є достатньо міцним утворенням, оскільки шляхом обмеженого доступу вона спроможна стримувати насилля і розподіляти ренту серед обмеженого кола осіб, наділеними певними привілеями. Вона досить успішно демонструвала свою ефективність аж до XVIII століття, коли почали формуватися держави з відкритим доступом. Більше того, навіть на сьогодні переважна більшість країн світу мають соціальний порядок першого типу (як зазначають автори, «навіть сьогодні 85% населення світу живуть в порядках обмеженого доступу») [4, 56].

Такий соціальний порядок характеризується також тим, що в ньому відносно мало організацій і відповідно маємо нерозвинене громадянське суспільство. Доступ до організацій і до їх створення також обмежений. Тому Д.Норт особливо наголошує на важливості груп і організацій для існування сучасних ліберальних демократій. На його думку, «відкритий доступ до організацій – це важлива і недооцінена відмінність між природною державою і порядками відкритого доступу» [4, 49]. Різноманітна мережа груп і організацій контролює як владу, так і умови, в яких певні індивідуальні цінності – толерантність, бажання брати участь, громадянська позиція – можуть бути виховані.

Що стосується природних держав, то в залежності від того, як

вони будують свої відносини з організаціями, автори дослідження пропонують певну їх типологію: 1) *крихкі* природні держави, що неспроможні підтримувати будь-які організації і саму державу; 2) *базові* природні держави, які здатні підтримувати організації, але лише в межах держави; 3) *зрілі* природні держави здатні підтримувати значну кількість елітних організацій, що не перебувають під безпосереднім контролем держави.

Кожен тип характеризується як способом управління, так і складністю інститутів. Крихкі природні держави дуже вразливі при будь-якій зміні обставин, що спричиняються зовнішніми і внутрішніми чинниками. Потрясіння можуть призвести або до зростання насилля, або до переформатування всередині самої коаліції. Відносини в такій державі будуються за принципом ієрархії і мають вигляд системи «патрон – клієнт». Ці крихкі утворення не можуть підтримувати правових систем зі складними правилами, що регулюють публічні і приватні відносини.

Базові природні держави, на відміну від крихких, вже здатні підтримувати складні організаційні структури. В основному це інститути публічного права, які структурують різні аспекти життєдіяльності держави. Суспільні інститути забезпечують еліти організаційними формами, які вони можуть задіяти для того, щоб протистояти одна одній. Але особливість цих інститутів полягає в тому, що вони підтримуються державою, а саме тому вони мають досить сталий характер. Проте така держава не здатна підтримувати приватні організації, і відповідно в ній відсутнє сильне громадянське суспільство. Автори дослідження роблять деякі застереження щодо базових держав, оскільки, з одного боку, вони є достатньо сталими, а з іншого – вони не є безстроковими, бо пов'язані з певними особистостями.

Зрілі природні держави характеризуються тривкими внутрішніми інституційними структурами і здатністю підтримувати організації еліт поза межами патронажу держави. Однак автори роблять застереження, що здатність створювати і підтримувати довгострокові організації не є головною ознакою такої держави [4, 107]. Тобто в ній можуть з'являтися різні форми легітимності для таких організацій і навіть створюватися певна правова основа, але будь-які зміни в природній державі можуть повернути ситуацію до первісної залежності організацій від можновладців. Відповідно, інститути, що забезпечують легітимацію, мають бути вбудовані в державу таким чином, щоб вони не залежали від зміни обставин і

розкладу сил між елітами. Автори роблять припущення, що виникнення правової системи якраз і пов'язане з тим, що можновладцям потрібно було забезпечити (узаконити) своє право на привілеї.

На відміну від цього держави з відкритим доступом створюють систему відносин, яка працює в режимі «доброякісного кола», що пов'язує контроль над насиллям і відкритий доступ до ресурсів. Тобто політична система обмежує доступ до засобів насилля; відкритість економічного і соціального доступу забезпечує відкритість доступу до політичної системи; надійні заборони щодо використання насилля як засобу конкуренції підтримують відкритість економічного і соціального доступу; нарешті, політична і судова системи забезпечують дотримання заборон на застосування насилля [4, 203]. Відкритий доступ до організацій підтримує конкуренцію в усіх системах.

Як бачимо, і в природних державах і в іншому типі держави створюються інститути для контролю над насиллям. Д.Норт свого часу акцентував увагу на ролі інституцій для розвитку економіки і суспільства в цілому («Інститути, інституційні зміни і функціонування економіки», 1990). Та ж ідея проводиться і в праці «Насилля і соціальні порядки» (2009). На його думку, «інститути включають формальні правила, писані закони, формальні соціальні угоди, неформальні норми поведінки, а також поділяемі переконання щодо світу та засоби спонукання до виконання цих правил і норм» [4, 59]. Однак, одні й ті ж інститути можуть приводити до різних результатів в залежності від контексту. Цей контекст залежить від того, який тип держави домінує в тій чи іншій країні.

Автори наголошують на відмінності організацій в державах із закритим доступом і в країнах з відкритим доступом, яка полягає передусім в тому, в суспільствах відкритого доступу доступ до організацій визначається як безособове право, яке мають усі громадяни, тоді як в природних державах доступ до організацій обмежений і є привілеєм еліти. Відповідно природні держави мають слабе громадянське суспільство. Натомість велика кількість літератури з громадянського суспільства присвячена саме тому, що групи і організації мають важливе значення для життєдіяльності сучасних демократій. Саме громадянське суспільство підтримує і робить можливим порядок відкритого доступу.

Говорячи про визначальні характеристики порядку відкритого доступу, автори зазначають таке: 1) досить поширений набір пере-

конань щодо участі і рівності усіх громадян; 2) відсутність обмежень на участь в економічній, політичній, релігійній і освітянській діяльності; 3) доступна для всіх підтримка організаційних форм в будь-якій сфері діяльності; 4) дія принципу верховенство влади забезпечується усім без винятку; 5) безособовий обмін [4, 209]. Усі ці ознаки сприяють тому, що у держав з відкритим доступом більш висока адаптивна здатність до змін і викликів, що мають місце в навколишньому світі. До того ж, порядок відкритого доступу сприяє економічному розвитку, а також розподілу вигід економічного зростання та зниженню ризиків участі в ринковій діяльності для окремих осіб.

Отже, маємо всі підстави говорити про бажаність для держав здійснити такий перехід до порядку відкритого доступу. Однак, як зазначають автори вищезазваної праці, «навіть сьогодні 85% населення світу живуть в порядках обмеженого доступу» [4, 56].

В процесі зіставлення цих двох типів держав ключовий момент полягає в тому, що не можна автоматично перейти від одного типу держави до другого. Перший тип – природний, а, отже, він самодостатній. Тобто, можна сказати, що змінити там щось досить важко. Можна лише щось покращити, але сама система від цього не міняється. Тобто деякі варіації там можливі, але втім, все це один і той же природний стан держави, де панує право сильного, а еліта живе за рахунок ренти від існуючого порядку з обмеженим доступом. В суспільстві відкритого доступу також можливе створення ренти, яка приносить вигоду лише окремій групі людей зі спільними інтересами, але все ж це менш вірогідно, ніж в природній державі.

Тому, ставлячи питання про перехід до нового типу держави і зважаючи на неможливість поступового переростання в державу відкритого доступу, автори намагаються визначити умови, які роблять можливим цей перехід. Вони також прагнули показати переваги свого підходу у порівнянні з поясненням, запропонованим Д.Асемоглу і Дж. Робінсоном в праці «Економічні джерела диктатури і демократії»[5], які обґрунтовують цей перехід тиском громадянського суспільства на еліти, які поступово передають владу неелітам, оскільки доходять висновку, що краще віддати якусь частину, ніж втратити все. На відміну від цієї позиції, Д.Норт та його співавтори вважають такий підхід спрощеним, бо еліта в такому випадку постає як головна діюча особа змін, і вона начебто цілком

усвідомлює те, що робить. На думку ж Д.Норта, Д.Уолліса, і Б.Вайнгаста, еліти не є чимось однорідним і монолітним. В них постійно відбувається боротьба. В процесі цієї боротьби якраз і створюється підґрунтя для утворення деяких безособових інститутів. Автори називають це пороговими умовами, завдяки яким може здійснюватися перехід до суспільства відкритого доступу. Порогові умови, хоч і не визначають неминучість переходу, але принаймні вони мають бути присутніми вже в природній державі. Такими пороговими умовами є: 1) верховенство права для еліт; 2) тривало існуючі організації в соціальній і особистій сферах; 3) консолідований контроль над збройними силами. Як бачимо, це щось таке, нагадує порядок відкритого доступу, але усі ці організації і інститути створювалися для обслуговування потреб еліт. Тому і висновок щодо порогових умов має такий вигляд: «самі по собі порогові умови не гарантують успішності переходу. Держави, що стоять на порозі переходу, можуть виявитися нездатними здійснити перехід або навіть повернутися до природної держави» [4, 322].

Тобто існує певна трудність при переході від природної держави до суспільства з відкритим доступом. У природних держав є своя логіка розвитку. Тому коли сучасні економісти пропонують країнам, що розвиваються, стимулювати перехід шляхом створення різних інститутів, запозичених у країн з відкритим доступом, то вони не враховують, що динаміка змін цих країн все ще належить до розвитку природної держави. У них ще не склалися навіть порогові умови, а отже, перенесення інститутів відкритого порядку не може привести до економічного і політичного розвитку. Більше того, «якщо ці інститути нав'язуються суспільству під міжнародним чи внутрішнім тиском і якщо при цьому вони не відповідають існуючим уявленням про економічні, політичні, соціальні і культурні системи, то нові інститути майже напевно будуть працювати набагато гірше, ніж ті інститути, які вони заміщають. Гірше того, якщо ці інститути підривають політичні механізми, що забезпечували політичну стабільність, то тоді нові інститути будуть неминуче сприяти безладу, ввергаючи суспільство у ще більш плачевний стан» [4, 437-438]. Зокрема, це стосується і такого інституту держав відкритого доступу, як демократія. Досить часто демократію ототожнюють з виборами. Однак вибори в суспільствах закритого доступу і в порядках відкритого доступу мають суттєву відмінність, оскільки вибори в природних державах не виконують

свою функцію, або не виконують її до кінця. Як зазначають автори, в умовах, коли чиновник може використовувати свою владу як можливість дати чи не дати доступ до благ, то вибори в таких умовах є засобом маніпуляції громадянами, а не їхнім правом на вільне волевиявлення [4, 440]. «Якщо уряд не може налагодити систему безособового надання соціальних послуг, то тоді у бідних є всі стимули для того, щоб використовувати свої голоси для негайного отримання готівки. Це робить їх у найвищій мірі сприйнятливими до популістських гасел з боку лідерів фракцій» [4, 440]. Тобто, в умовах природних держав демократія показує свою негативну сторону.

Загальна логіка викладеного в праці «Насилля і соціальні порядки» матеріалу зрозуміла: потрібно всіляко сприяти утвердженню загальних правил економічної і політичної діяльності на безособовій основі. Але також необхідне і розвинуте громадянське суспільство та система переконань, які підтримують порядок відкритого доступу. Утім, на початку ХХІ століття відбуваються зміни і в державах відкритого доступу. З.Бауман вказує на появу «рідинної сучасності» і «індивідуалізованого суспільства». У.Бек наголошує на виникненні «суспільства ризику». Глобалізація ставить під питання існування держав як окремих національних утворень. Усе це знову привертає увагу до проблеми чинників, які дозволять здолати усталену систему цінностей і віднайти ті цінності, які будуть найбільш адекватно відповідати прогресивному розвитку. Сучасний соціальний розвиток пов'язаний одночасно як з удосконаленням людського капіталу та інститутів, так і з орієнтацією на новітні інформаційно-комунікативні технології. Зрештою, можна зробити висновок, що економічні, культурні і політичні перетворення настільки пов'язані один з одним у своєму розвитку, що цей взаємозв'язок дозволяє прогнозувати характер їхнього впливу на суспільство.

ЛІТЕРАТУРА

1. Инглехарт Рональд. Модернизация и постмодернизация// Новая постиндустриальная волна на Западе. – М., 1999.
2. Инглхарт Р. Постмодерн: меняющиеся ценности и изменяющиеся общества // Полис, 1997, №4.
3. Маркс К. Злиденність філософії // Маркс К., Енгельс Ф. Твори. Т. 4.

4. Норт, Д.; Уоллис, Д.; Вайнгаст, Б. Насилие и социальные порядки. Концептуальные рамки для интерпретации письменной истории человечества. – М., 2011.
5. Д.Асемоглу и Дж. Робинсон. Экономические истоки диктатуры и демократии. – М., ВШЭ, 2015. - 512 с.
6. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура. – М., 2000.
7. Фукуяма Ф. Конец истории и последний человек. – М., 2004.
8. Вельш В. Наш постмодерный модерн. – К., 2004.

Лях В.В. Зміна патернів цінностей в контексті переходу від модерну до постмодерну

В статті досліджується проблема пошуку чинників, які впливають як на розвиток суспільства взагалі, і особливо в процесі його переходу від стану модерну до постмодерну. Проводячи порівняння з тим процесом, який відбувся при переході від аграрного суспільства до індустріального та від «природної держави» до «штучної», вказується на сукупність чинників, які можуть впливати на розвиток економіки та сприяти добробуту в якомусь конкретному суспільстві («порядок відкритого доступу», наявність організацій, інститутів, певних чеснот, переконань, системи норм/цінностей тощо). Хоча в цьому процесі беруть участь різні чинники і спрацьовує їх певна конфігурація, загалом можна визначити деякі орієнтири, що дозволяють побудувати певну стратегію щодо бажаних змін у тому чи іншому суспільстві. Обґрунтовується теза, що сучасний соціальний розвиток пов'язаний одночасно як з орієнтацією на новітні інформаційно-комунікативні технології, так і з удосконаленням людського капіталу та інститутів, що забезпечують його розвиток.

Ключові слова: ситуація постмодерну, суспільство, соціальний розвиток, модернізація, постмодернізація, цінності, переконання.

Лях В.В. Изменение паттернов ценностей в контексте перехода от модерна к постмодерну.

В статье исследуется проблема поиска факторов, которые воздействуют на развитие общества вообще, и особенно в процессе его перехода от состояния модерна к постмодерну. Проводя сравнение с тем процессом, который имел место при переходе от аграрного общества к индустриальному и от «естественного государства» к «искусственному», указывается на совокупность факторов, которые могут влиять на развитие экономики и содействовать благосостоянию в данном обществе («порядок открытого доступа», наличие организаций, институтов, определенных убеждений, системы норм/ценностей и т.д.). Хотя в этом процессе

принимают участие различные факторы и срабатывает их определенная конфигурация, в целом можно определить некоторые ориентиры, которые позволяют построить определенную стратегию относительно желательных изменений в том или ином обществе. Обосновывается тезис, что современное социальное развитие увязано одновременно как с ориентацией на новейшие информационно-коммуникативные технологии, так и с усовершенствованием человеческого капитала и институтов, обеспечивающих его развитие.

Ключевые слова: ситуация постмодерна, общество, социальное развитие, модернизация, постмодернизация, ценности, убеждения.

Lyakh V.V. Values Patterns Shift in the Context of Transition from Modern to Postmodern Situations

In the article there is investigated the problem of defining the factors having impact on the society in the whole and particularly during the process of its transition from modern to postmodern situation. Through comparison with the process having taken place during the transition from a rural to industrial society, as well as from a natural state to artificial one, there is considered the set of factors influencing economics growth and promoting well-being in the society (open access order, actual organizations, institutions, particular beliefs, systems of norms and values). While the process mentioned involves different factors and their mode makes them viable, in general, there can be outlined the points leading in a society to a certain strategy aimed at the changes being sought for. There are also suggested the grounds for the thesis that modern social development is simultaneously connected both with the state-of-art information and communication technologies and with improvement of the human capital asset and the institutions providing its further development.

Key words: postmodern situation, society, social development, modernization, postmodernization, values, beliefs.